Alice-Mary Talbot

FORME DE VIEȚUIRE MONAHALĂ ÎN BIZANȚ, 800-1453

Cu un cuvânt înainte al autoarei
la ediția românească

Traducere din limba engleză de
MIHAIL MITREA

Ediție îngrijită de
DRAGOȘ MÎRȘANU și MIHAIL MITREA

DOXOLOGIA
Iași, 2026

CUPRINS

Prefața traducătorului (Mihail Mitrea) 7
Cuvânt înainte la ediția românească (Alice-Mary Talbot) 11
Cuvânt înainte 15
Listă de abrevieri 21

Introducere 23
1. Călugări și comunități monahale de bărbați 43
2. Călugărițe și mănăstiri de călugărițe 93
3. Sihaștri și munți sfinți 159
4. Forme alternative de monahism 203
Concluzii 275

Glosar 287
Lista ilustrațiilor 289
Bibliografie 291
Indice 315

Prefața traducătorului

În aprecierea elogioasă făcută monografiei semnate de ilustra cercetătoare și specialistă în bizantinologie Alice-Mary Talbot[1], tradusă acum în limba română[2], Rosemary Morris sublinia faptul că autoarea a reușit, în urma unei cercetări intensive și extensive a surselor primare (în special *vieți* de sfinți), să ofere atât specialiștilor, cât și publicului larg interesat de subiect, răspunsuri și perspective la o întrebare aparent simplă, și anume „Cum arăta viața unui călugăr sau a unei călugărițe în Bizanț"? Cele patru capitole ale monografiei, primele trei constituind prelegeri revizuite și extinse prezentate în 2014 la Universitatea Notre Dame, Indiana, introduc cititorul în fascinanta și complexa lume a monahismului din Bizanțul mediu și târziu (800-1453), etalând în același timp vasta expertiză și analiza detaliată a surselor textuale bizantine de către autoare[3].

Viața monahală din Imperiul Bizantin, regulile și arhivele monahale, ritmul și ceremonialul liturgic al mănăstirilor bizantine, dar și alte teme conexe au suscitat interesul bizantinologilor, care au cercetat, editat, tradus, contextualizat și analizat o gamă largă de surse primare. Un formidabil, însemnat și ambițios proiect editorial îl reprezintă colecția *Archives de l'Athos*, fondată de Gabriel Millet și Paul Lemerle, care publică

[1] *Cf. Byzantine Religious Culture. Studies in Honor of Alice-Mary Talbot*, ed. Denis Sullivan, Elizabeth A. Fisher și Stratis Papaioannou (Leiden: Brill, 2012), pp. xi-xxxiv (pentru lista publicațiilor ei până în 2012, vezi pp. xxvii-xxxiv).

[2] Monografia lui Alice-Mary Talbot a fost tradusă și publicată și în limba greacă modernă, cu titlul *Μορφές μοναστικής εμπειρίας στο Βυζάντιο, 800-1453* (University Studio Press, 2023), traducerea fiind realizată de Alexander Alexakis.

[3] Recent, 17 studii ale autoarei care investighează diferite aspecte ale vieții monahale în Bizanț au fost reunite și republicate în Alice-Mary Talbot, *Studies in Byzantine Monasticism* (Variorum Collected Studies 1128) (Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2025).

documente bizantine păstrate în mănăstirile din Sfântul Munte Athos (cca 1200 documente datate)[4]. La momentul apariției acestei traduceri, colecția ajunsese la numărul XXIII[5] (cu alte două volume în curs de apariție[6]), fiind publicate documente de la 14 mănăstiri athonite. Un tezaur bogat în informații privitoare la viața monahală din Bizanț, în special în secolele VIII-XV, îl reprezintă rânduielile de funcționare ale așezămintelor monahale, așa-numitele tipicoane (*typika*) ale ctitorilor bizantini. Mai mult de 60 de asemenea tipicoane au supraviețuit din perioada bizantină și au stat în centrul unui proiect de anvergură (implicând 14 traducători) încheiat în 2000, *Byzantine Monastic Foundation Documents* (*BMFD*), coordonat de John Philip Thomas și Angela Constantinides Hero, care a adunat, introdus, contextualizat și tradus în limba engleză aceste tipicoane, punându-le la dispoziția publicului larg mai puțin familiarizat cu limba greacă bizantină[7]. O serie de monografii, volume colective și articole au explorat rolul mănăstirilor și al călugărilor în viața socială și politică din Bizanț, concentrându-se în special pe epocile timpurie și medie ale istoriei milenare a Imperiului Bizantin. De menționat sunt contribuțiile lui Raymond Janin[8], Vincent Déroche[9], Rosemary

[4] www.orient-mediterranee.com/collection/archives-de-lathos/.

[5] *Actes de Vatopédi*, vol. 3: *De 1377 à 1500*, ediție diplomatică de Jacques Lefort, Vassiliki Kravari, Christophe Giros, Kostis Smyrlis și Raúl Estangüi Gómez (*Archives de l'Athos* 23) (Paris: Peeters, 2019).

[6] E.g., *Actes de Chilandar*, vol. 2, ed. Olivier Delouis și Mirjana Živojinović.

[7] *Byzantine Monastic Foundation Documents. A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments*, ed. John Philip Thomas și Angela Constantinides Hero (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2000). *BMFD*, depășind 2000 de pagini, poate fi descărcat ca PDF de pe pagina web a Dumbarton Oaks Research Library and Collection, https://www.doaks.org/resources/publications/books/byzantine-monastic-foundation-documents-a-complete.

[8] *La Géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin*, 1: *Le siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique*, 3: *Les églises et les monastères*, ediția a II-a (Paris: Institut français d'études byzantines, 1969); *Les églises et les monastères des grands centres byzantins (Bithynie, Hellespont, Latros, Galèsios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique)* (Paris: Institut français d'études byzantines, 1975).

[9] „L'autorité des moines à Byzance du VIIIe au Xe siècle", în *Le monachisme à Byzance et en Occident du VIIIe au Xe siècle: Aspects internes et relations avec la société* (= *Revue Bénédictine* 103), ed. Alain Dierkens, Daniel Misonne și Jean-Marie Sansterre (Maredsous: Abbaye de Maredsous, 1993), pp. 241-254.

Morris[10], Michel Kaplan[11], Kostis Smirlis[12], Peter Hatlie[13], Rosa Benoit-Meggenis[14], Dirk Krausmüller[15] și Ekaterini Mitsiou[16]. La acestea se pot adăuga și altele[17], dar studiile cele mai cuprinzătoare și cu siguranță de referință sunt monografiile semnate de Alice-Mary Talbot, tradusă aici

---

[10] *Monks and Laymen in Byzantium, 843-1118* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995).

[11] „Les moines et leurs biens fonciers à Byzance du VIIIe au Xe siècle: acquisition, conservation et mise en valeur", *Revue Bénédictine* 103 (1993), pp. 209-223; vezi și volumul colectiv editat de Kaplan, *Monastères, images, pouvoirs et société à Byzance* (Paris: Éditions de la Sorbonne, 2006).

[12] *La fortune des grands monastères byzantins, fin du Xe-milieu du XIVe siècle* (Paris: Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance-Collège de France, 2006); *idem*, „Τα μοναστήρια στο ύστερο Βυζάντιο: οικονομικός ρόλος και σχέσεις με το κράτος (13ος-15ος αι.)", în *Μοναστήρια, οικονομία και πολιτική. Από τους μεσαιωνικούς στους νεώτερους χρόνους*, ed. Elias Kolovos (Heraklion: Crete University Press, 2011), pp. 53-68; *idem*, „Monasteries, Society, Economy, and the State in the Byzantine Empire", în *The Oxford Handbook of Christian Monasticism*, ed. Bernice M. Kaczynski (Oxford: Oxford University Press, 2020), pp. 155-167.

[13] *The Monks and Monasteries of Constantinople, ca. 350-850* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007); vezi și articolul „Monasticism in the Byzantine Empire", în *The Oxford Handbook of Christian Monasticism*, pp. 138-154.

[14] *L'empereur et le moine: les relations du pouvoir impérial avec les monasères à Byzance (IXe-XIIIe)* (Lyon: Maison de l'Orient et de la Méditerranée-Jean Pouilloux, 2017).

[15] „Abbots and Monks in Eleventh-Century Stoudios: An Analysis of Rituals of Installation and Their Depictions in Illuminated Manuscripts", *Revue des études byzantines* 64-65 (2006-2007), pp. 255-282; *idem*, „The Abbots of Evergetis as Opponents of 'Monastic Reform': A Re-appraisal of the Monastic Discourse in 11th and 12th Century Constantinople", *Revue des études byzantines* 69 (2011), pp. 111-134; *idem*, „Byzantine Monastic Communities: Alternative Families?", în *Approaches to the Byzantine Family*, ed. Leslie Brubaker și Shaun Tougher (Farnham, Surrey; Burlington, VT: Ashgate, 2013), pp. 345-358; *idem*, „Take No Care for the Morrow! The Rejection of Landed Property in Eleventh- and Twelfth-century Byzantine Monasticism", *Byzantine and Modern Greek Studies* 42.1 (2018), pp. 45-57; *idem*, „Attitudes towards Fasting in Constantinopolitan Monasticism (Fifth to Eleventh Centuries)", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 69 (2019), pp. 199-232.

[16] *Female Monastic Networks in Late Byzantium: Textual, Spatial, and Cultural Entanglements* (York: Arc Humanities Press, 2025).

[17] Vezi, de exemplu, Peter Charanis, „The Monk as an Element of Byzantine Society", *Dumbarton Oaks Papers* 25 (1971), pp. 61-84; *Mount Athos and Byzantine Monasticism. Papers from the Twenty-Eighth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1994*, ed. Anthony Bryer și Mary Cunningham (Aldershot: Variorum, 1996); *Founders and Refounders of Byzantine Monasteries. Papers of the Fifth Belfast Byzantine International Colloquium, Portaferry, Co. Down, 17-20 September 1998*, ed. Margaret Mullett (Belfast: Belfast Byzantine Enterprises, 2007).

în limba română, și cea recent publicată, în limba franceză, de părintele Daniel Oltean[18].

Traducerea monografiei de față (având deja un statut de „clasic", așa cum bine prevedea părintele Maximos Constas) reprezintă pentru traducător o onoare și o plăcută îndatorire în egală măsură: onoarea de a petrece un timp considerabil în compania unei cărți formidabile, scrisă antrenant și cu mare claritate, și plăcuta îndatorire de a oferi, pe de o parte, un modest gest de recunoștință autoarei pentru necontenitul sprijin și călduroasa îndrumare oferite traducătorului în ultimul deceniu (de la susținerea tezei de masterat la Budapesta, recomandarea operei Sfântului Filotei Kokkinos ca temă de cercetare pentru doctorat și până la schimbul de idei, fie la Dumbarton Oaks Research Library and Collection, fie prin e-mail), iar pe de altă parte, posibilitatea de a le oferi cititorilor din România (și, în general, publicului cititor de limba română) acces la această formidabilă monografie.

Traducătorul îi mulțumește autoarei pentru onoarea de a fi acceptat să-i fie tradusă monografia în limba română și pentru corespondența, uneori cronofagă, cu Notre Dame University Press pentru clarificarea aspectelor legate de drepturile de traducere, dar și cu Dumbarton Oaks Research Library and Collection pentru obținerea drepturilor de publicare a mai multor imagini incluse în carte. Mulțumiri se cuvin în special Editurii Doxologia, pentru profesionalism și calitatea grafică excepțională a volumului de față, și mai ales lui Dragoș Mîrșanu, care a încurajat și a susținut neobosit acest proiect de traducere. Nu în ultimul rând, traducătorul le mulțumește soției, Elena-Cristina Mitrea, și fiicelor, Maria-Ziana și Andreea-Gabriela, pentru resuscitarea permanentă a proiectului și pentru numeroasele glose și meditații familiale pe marginea vieții monahale în Bizanț, dar și pentru bucuria de a-i fi daruri neprețuite oferite de Dumnezeu, Căruia I se cuvine slavă pentru toate![19]

Mihail Mitrea

[18] *Devenir moine à Byzance. Coutumes sociales, règles monastiques et rituels liturgiques* (Leuven: Peeters, 2020).

[19] În volumul de față, textele așezate între paranteze drepte sau urmate de indicația *n. tr.* între paranteze drepte, în special în notele de subsol, aparțin traducătorului.

Cuvânt înainte la ediția românească

În România zilelor noastre, monahismul este în floare, după cum atestă sutele de mănăstiri și miile de călugări și călugărițe care le populează. Mulți dintre aceștia trăiesc în mănăstiri vechi de secole, renumite pentru arhitectura lor spectaculoasă și, mai ales, pentru frescele care le împodobesc pereții interiori și exteriori. De-a lungul vremii, aceste mănăstiri au servit drept bastioane ale Ortodoxiei românești care au păstrat patrimoniul cultural național în colecțiile lor de icoane, obiecte liturgice și manuscrise. În timpul îndelungatei ocupații otomane, mănăstirile au oferit, de asemenea, acces la educație și fond de carte prin bibliotecile și tipografiile lor. Mai mult, având cu titlul de proprietate vaste moșii funciare, cu păduri, ogoare, vii și livezi, ele au constituit și centre de activitate economică pentru comunitățile locale.

Practica monahală din România a fost puternic influențată de tradițiile Bisericii Ortodoxe din teritoriile Imperiului Bizantin de la sud de Dunăre și în special de contactul cu mănăstirile din Muntele Athos. Spre deosebire de câteva dintre cele douăzeci de mănăstiri athonite importante care au dobândit afilieri și identități etnice pronunțate de-a lungul veacurilor (de exemplu, Mănăstirea rusească Pantelimon, Mănăstirea sârbească Hilandar, Mănăstirea bulgară Zografu), nicio mănăstire mare din Athos nu s-a prezentat vreodată drept românească. În schimb, domnitorii Moldovei și Valahiei au fost generoși binefăcători ai Sfântului Munte din secolul al XIV-lea până în secolul al XIX-lea. Aceștia au oferit donații mai multor mănăstiri athonite, în special Cutlumuș, care a primit din partea

voievozilor Valahiei terenuri, bani și obiecte liturgice, precum și fonduri pentru construcții. Mai mulți călugări valahi au venit la această mănăstire și au impus implementarea unui regim idioritmic. Printre binefăcătorii Sfântului Munte din Principatele Dunărene se numără voievodul Ștefan al III-lea al Moldovei (1457-1504), îndeobște cunoscut ca Sfântul Ștefan cel Mare, care a oferit bani și opere de artă mai multor mănăstiri, în special Zografu, și voievodul Valahiei Neagoe Basarab (1512-1521), care a donat un relicvariu Mănăstirii Dionisiu și un *panaghiarion* (vas liturgic pentru pâinea sfințită) Mănăstirii Vatopedi.

Astăzi, două schituri (*sketai*) athonite care găzduiesc călugări români ne amintesc de îndelungata legătură a Principatelor române Moldova și Valahia –, și ulterior, a României – cu Sfântul Munte și cu tradițiile monahismului ortodox bizantin. Schitul „Sfântul Dimitrie" – Lacu, o dependință a Mănăstirii „Sfântul Pavel", a fost întemeiat în secolul al X-lea și locuit de călugări moldoveni și valahi începând cu secolul al XVIII-lea. După o perioadă de declin în secolul al XX-lea, schitul a renăscut în anii 1990 datorită unui nou aflux de călugări români. Schitul românesc Prodromu, aflat sub ocrotirea Sfântului Proroc Ioan Botezătorul și Înaintemergătorul Domnului, este un așezământ monahal relativ mic afiliat Marii Lavre. Acesta urmează regula chinovială și este localizat în apropierea vârfului estic al peninsulei athonite și a peșterii Sfântului Atanasie Athonitul. De la întemeierea acestuia la mijlocul secolului al XVIII-lea, schitul a avut legături strânse cu Moldova, iar în secolul al XIX-lea a primit ajutor financiar din partea domnitorilor și episcopilor acestui principat. La fel ca Schitul Lacu, Schitul Prodromu a trecut printr-o perioadă de declin în secolul al XX-lea, dar a început să renască în anii 1960, iar în prezent este locuit de aproximativ 25 de călugări, bucurându-se și de finanțare din partea Guvernului României.

Sunt onorată de inițiativa lui Mihail Mitrea de a pregăti o traducere a cărții mele despre monahismul bizantin pentru a pune la dispoziția publicului cititor de limba română această introducere în

diversele forme de viețuire monahală din ultimele secole ale Imperiului Bizantin, din secolul al IX-lea până în secolul al XV-lea, și sper că cititorii interesați se vor bucura să afle mai multe despre tradiția și cultura monahală bizantine care stau la baza propriilor lor tradiții.

Alice-Mary Talbot
Director emerit de studii bizantine
Dumbarton Oaks Research Library and Collection,
Washington, D.C.
Universitatea Harvard

1
Călugări și comunități monahale de bărbați

Mănăstirile de obște

Comunitățile de obște pentru bărbați au fost de departe cea mai întâlnită formă de așezământ monahal în Bizanț. Acest capitol va descrie structura administrativă și rutina zilnică a mănăstirilor de obște clasice, examinând două modele de așezăminte de acest fel: Mănăstirea Studion din centrul urban al Constantinopolului și Marea Lavră din Sfântul Munte Athos. Atât Studion, cât și Marea Lavră au fost așezăminte mari și înstărite, însă au existat diferențe însemnate între ele din cauza amplasamentului lor foarte diferit, prima în mijlocul unei metropole agitate, cealaltă pe o peninsulă izolată.

Suntem bine informați cu privire la aceste două mănăstiri renumite, întrucât ambele ansambluri dăinuie până astăzi (deși Studion este în ruine), iar regulile monahale ale ambelor instituții și *viețile* întemeietorilor acestora s-au păstrat. Teodor, egumenul responsabil pentru renașterea Mănăstirii Studion la începutul secolului al IX-lea, a fost și un scriitor prolific ale cărui corespondență voluminoasă și învățături catehetice supraviețuiesc și constituie surse valoroase de informație despre mănăstire, călugării și istoria ei[1]. Se păstrează, de asemenea, trei versiuni ale *Vieții* sale[2]. În ceea ce privește informațiile

[1] Pentru măsura în care scrisorile și catehezele lui Teodor pot fi folosite ca surse istorice de încredere, vezi Vincent Déroche, „La vie des moines", p. 281.

[2] Una dintre *Vieți* aparține lui Mihail Monahul, a doua probabil lui Teodor Daphnopates, iar a treia este anonimă (*BHG* 1754, 1755 și 1755d). O traducere în engleză a *Vieții* scrise de

despre întemeierea și anii de început ai Marii Lavre, există două versiuni ale *Vieții* lui Atanasie Athonitul, regula sa (compusă inițial în 963, anul întemeierii Marii Lavre), tipiconul său (datat 973-975) și testamentul său (scris după 993, cu câțiva ani înainte de moartea sa)[3].

Sfântul Teodor și Mănăstirea Studion

Celebra Mănăstire Studion a fost la origine întemeiată în regiunea Psamathia din sud-vestul Constantinopolului la mijlocul secolului al V-lea și, după o perioadă de declin, a fost reînsuflețită de Teodor Studitul în jurul anului 800[4]. Sfântul Teodor (Figura 1) a fost o personalitate centrală în istoria monahismului bizantin și un apărător însemnat al venerării icoanelor în timpul lungii controverse iconoclaste, care a dezbinat Bizanțul în secolul al VIII-lea și în prima jumătate a secolului al IX-lea. Născut în 759, el a fost tuns în monahism la vârsta de 21 de ani la mănăstirea familiei din Sacudion, în regiunea Muntelui Olimp din Bitinia, și ulterior a fost egumenul acesteia[5].

Mihail Monahul este în pregătire [a fost recent publicată, n. tr.] de către Robert H. Jordan și Rosemary Morris, în Dumbarton Oaks Medieval Library [vol. 70, *The Life and Death of Theodore of Stoudios* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2021), n. tr.].

[3] Ediții ale textului grecesc al celor două *Vieți* au fost publicate de Jacques Noret, *Vitae duae antiquae sancti Athanasii Athonitae* (Turnhout: Brepols, 1982), și o traducere în engleză a *Vieții B* a fost recent publicată de Alice-Mary Talbot, în *Holy Men of Mount Athos*, ed. și trad. Richard Greenfield și Alice-Mary Talbot (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2016), pp. 128-367. Traduceri în engleză ale documentelor despre Marea Lavră se găsesc în *BMFD*, vol. 1, pp. 205-231, 245-280.

[4] Cel mai cuprinzător studiu asupra mănăstirii este teza de doctorat a lui Olivier Delouis, „Saint-Jean-Baptiste de Stoudios à Constantinople: La contribution d'un monastère à l'histoire de l'empire byzantin", 2 vol. (teză de doctorat, Université Paris I/ Panthéon-Sorbonne, 2005).

[5] Pentru cea mai recentă biografie a lui Teodor, vezi Thomas Pratsch, *Theodoros Studites: Zwischen Dogma und Pragma* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 1998).

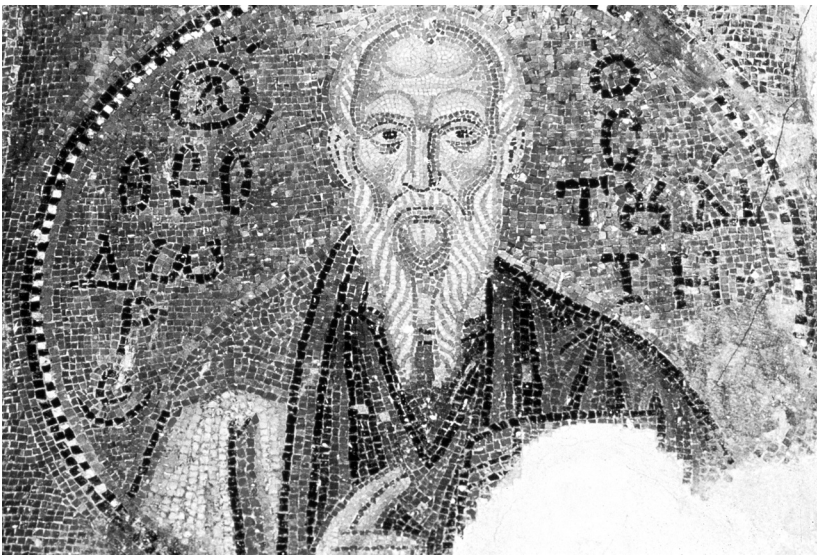

FIGURA 1. Sfântul Teodor Studitul, mozaic, secolul al XI-lea, Nea Moni, Chios

Aproximativ în aceeași perioadă cu mișcarea de reformă monahală carolingiană din secolul al IX-lea din Europa apuseană, Teodor a sosit în capitala bizantină și a condus reforma și renașterea Mănăstirii Studion. Am ales anul 800 ca dată de început a perioadei discutate în această carte, deoarece exact la sfârșitul secolului al VIII-lea, în 798 sau 799, împărăteasa Irina (797-802), o susținătoare a venerării icoanelor (așadar, iconodulă), l-a invitat pe Teodor, un apărător intransigent al icoanelor, să devină egumenul Mănăstirii Studion din Constantinopol. Domnia Irinei și sprijinul acordat de aceasta iconodulului Teodor s-au situat într-un scurt interval de respiro (787-815) în perioada guvernării succesive a unor împărați iconoclaști, care urmăreau abolirea cultului icoanelor în imperiu. În această perioadă, mănăstirea se afla într-un declin sever din cauza precedentei persecuții imperiale a călugărilor iconoduli, dar sub noua conducere a lui Teodor, numărul călugărilor a crescut în câțiva ani de la un minim de 10 călugări la aproximativ 300 sau 400[6].

[6] Delouis, *Stoudios*, vol. 1, pp. 232-239.